

Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΩΣ ΠΗΓΗ ΕΙΡΗΝΗΣ(*)

Τοῦ Μητροπολίτη Πάφου κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ.

Θεωρῶ ἰδιαίτερη τιμή μου νᾶμαι εἰσηγητής στό ἴδιο θέμα μέ διακεκριμένους θρησκευτικούς ἡγέτες ἀπό ὅλο τόν κόσμο. Νιώθω, ταυτόχρονα, καί τή δυσκολία τῆς σύγκρισης μέ ἔμπειρους στά θέματα αὐτά, ὅταν ἐγώ γιά πρώτη φορά παρουσιάζομαι σέ συνάξεις τέτοιου βεληνεκοῦς. Ἐνθαρρύνομαι, ὁμως, ἀπό τό ὅτι θά ἐκθέσω ὡς Ὁρθόδοξος τή θέση τῆς Ἐκκλησίας μου στό εἰδικό θέμα «Ἡ προσευχή ὡς πηγή εἰρήνης».

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ - καί εἶναι πράγματι - Ἐκκλησία τῆς προσευχῆς. Τό «ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε» (Α΄ Θεσσ. δ΄, 17), «έν παντί καιρῷ», «νυκτός καί ἡμέρας», «ὑπερεκπερισσοῦ» τοῦ Παύλου βρῆκε ἀπόλυτη ἐφαρμογή στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ὅχι μόνον στόν μοναχισμό, ἀλλά καί στούς πιστούς. Ὅπως ὁ Ἀπόστολος Παῦλος θεωροῦσε τήν προσευχή ὡς ἓνα ἀγῶνα, προτρέποντας τούς πιστούς καί λέγοντάς τους: «συναγωνίσασθαί μοι έν ταῖς προσευχαῖς ὑπέρ ἐμοῦ πρός τόν Θεόν» (Ρωμ. 15,30), ἔτσι τήν θεωρεῖ καί κάθε συνειδητός Ὁρθόδοξος.

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τονίζει, ὅτι ἡ προσευχή μας πρέπει νά εἶναι τόσο συχνή ὅσο καί ἡ ἀναπνοή. Κι ὁ Μέγας Ἀντώνιος, ἀπηχώντας τόν Σολομώντα, πού ἔλεγε: «ἐγώ καθεύδω καί ἡ καρδιά μου ἀγρυπνεῖ», πληροφορεῖ καί συμβουλεύει κάθε πιστό: «Ὅταν πλαγιάσεις νά κοιμηθεῖς καί ἔχεις θεάρε-

*) Εἰσηγήση στό Συνέδριο «Ὁ πολιτισμός τῆς εἰρήνης» (Λευκωσία, 17 Νοεμβρίου 2008).

στους λογισμούς εις τόν νοῦν, θά εἶναι ὁ ὕπνος τοῦ σώματος ξύπνημα τῆς ψυχῆς καί τό σφάλισμα τῶν βλεφάρων ὄρασις Θεοῦ».

Ἡ πρακτική αὐτή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας εἶναι μίμηση τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῶν Ἀποστόλων, πού, ὅπως, ἀναφέρεται στό Εὐαγγέλιο, περνοῦσαν μία συνεχή ζωή προσευχῆς. Ὁ Χριστός ξεκινᾷ τό δημόσιο βίο του μέ τεσσαρακονθήμερη προσευχή στήν ἔρημο καί τόν τελειώνει μέ τήν προσευχή στή Γεθσημανῇ καί ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Παρίσταται στίς καθιερωμένες κοινές προσευχές τοῦ λαοῦ, προσεύχεται «κατ' ἰδίαν» ἢ μπροστά στούς μαθητές του, πρίν ἀπό κάθε σημαντικό γεγονός τῆς ζωῆς του.

Μά καί οἱ Ἀπόστολοι *«ἦσαν διά παντός... αἰνοῦντες καί εὐλογοῦντες τόν Θεόν»* (Πρ. 5,12). Ὁ Πέτρος προσεύχεται τήν ἑκτη ὥρα (Πρ. 10,9), ὅπως μᾶς πληροφοροῦν οἱ Πράξεις, καί μαζί μέ τόν Ἰωάννη πηγαίνει στό ναό γιά τήν προσευχή τῆς ἐνάτης ὥρας (Πρ. 3,1). Μετά τήν Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ παρουσιάζονται ὅλοι *«προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδόν τῇ προσευχῇ»* (Πρ. 1,14). Πρίν ἀπό κάθε μεγάλη στιγμή τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς προσεύχονται: Πρίν τήν ἐκλογή τοῦ ἀντικαταστάτη τοῦ Ἰούδα, πρίν τήν ἐκλογή τῶν ἐπτὰ διακόνων, πρίν τήν ἀποστολή τοῦ Βαρνάβα καί τοῦ Παύλου στήν Κύπρο.

Ὁ Χριστός δίνοντας καί τύπο προσευχῆς ὑπέδειξε, ὅτι αὐτή εἶναι ἐντολή, πού ἐκφράζει τό θεῖον θέλημα, ἀλλά εἶναι καί καθῆκον τῶν πιστῶν. Εἶναι ἀναγκαία γιά τήν προαγωγή σέ ἀνώτερο θρησκευτικό καί ἠθικό βίο. Αὐτή ἀνεβάζει τόν ἄνθρωπο πάνω ἀπό τήν ὑλική κτίση καί τόν τοποθετεῖ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, «πρόσωπον πρός πρόσωπον». Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός λέει, ὅτι «προσευχή ἐστίν ἀνάβασις νοῦ πρός τόν Θεόν». Καί ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἀξιολογώντας τά ἀποτελέσματα τῆς προσευχῆς, λέει: «Οὐκ ἔστιν οὐδέν προσευχῆς δυνατότερον, οὐδέ ἴσον».

Εἶναι χαρακτηριστικό, πώς ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία θεώρησε πάντα ὡς βασική προϋπόθεση τῆς προσευχῆς τήν ἐσωτερική

εἰρήνη τοῦ πιστοῦ. Ψυχές ταραγμένες εἴτε ἀπό ἔχθρες πρὸς τοὺς ἄλλους, εἴτε «*ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου καὶ ἡδονῶν*» (Λουκ. 8,14), δέν μποροῦν νά συγκεντρωθοῦν στήν προσευχή. Θά ἦταν ἐξάλλου, ὅπως κι ὁ Χριστός τό εἶπε, ἀνώφελη ὄχι μόνον ἡ προσευχή, ἀλλά καί κάθε ὑλική προσφορά στό ναό. Ἄν πᾶς νά προσφέρει τό δῶρο σου, λέει ὁ Χριστός, κι ἐκεῖ θυμηθεῖς, ὅτι κάτι ἔχει μαζί σου ὁ ἀδελφός σου, ὁ συνάνθρωπός σου, δέν εἰρηνεύεις δηλαδή, ἄφησε ἐκεῖ τό δῶρο σου καί τρέξε πρῶτα νά συμφιλιωθείς μαζί του.

Κι ἡ θεία Λειτουργία πού εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν προσευχή τῆς Ἐκκλησίας ξεκινᾷ μέ τήν προτροπή «ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν». Στά τρία κύρια σημεία της, δηλαδή πρίν τήν ἀνάγνωση τῆς Εὐαγγελικῆς περικοπῆς, πρίν τήν ὁμολογία τῆς πίστεως καί πρίν τή θεία μετάληψη, ὁ ἱερεὺς στρεφόμενος στόν λαό εὐχεται σ' ὅλους τήν εἰρήνη, λέγοντας τό «Εἰρήνη πᾶσι».

Εἶναι καί συνεχές αἶτημα καί περιεχόμενο τῆς προσευχῆς ἡ εἰρήνη. Παρακαλοῦμε γιά τήν ἐπικράτηση τῆς «ἄνωθεν εἰρήνης», καθὼς καί «ὑπέρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου». Ζητοῦμε ἀπό τόν Θεό, στή θεία Λειτουργία νά χαρίζει στοὺς βασιλεῖς «εἰρηνικόν τό βασίλειον, ἵνα καί ἡμεῖς ἐν τῇ γαλήνῃ αὐτῶν ἡρεμον καί ἡσύχιον βίον διάγωμεν». Ζητοῦμε νά διαφυλάττει καί τόν ἀρχιεπίσκοπο «ἐν εἰρήνῃ, σῶον, ἔντιμον...».

Κυρίως, ὅμως, ἡ προσευχή στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία βιώνεται ὡς πηγή τῆς εἰρήνης, ὡς προκαλοῦσα εἰρήνη καί γαλήνη στόν προσευχόμενο, ἀλλά καί ὡς συμβάλλουσα στήν καταλλαγή μέ τοὺς συνανθρώπους. Θά κατανοήσουμε αὐτή τή διάσταση τῆς προσευχῆς ἂν σταθοῦμε γιά λίγο μέ προσοχή στό τί εἶναι στήν πραγματικότητα αὐτή:

α) **Ἡ προσευχή εἶναι μιά συνάντηση, πρόσωπο πρὸς πρόσωπο μέ τόν Θεό.** Τό νά σκεφτεῖ καί μόνον ὁ ἄνθρωπος ὅτι θά μπορούσε νά ὑποκριθεῖ μπροστά στό Θεό εἶναι μιά αὐταπάτη. Ἐξάλλου ἡ παραβολή τοῦ Φαρισαίου εἶναι ἐξόχως διδακτική. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος παρουσιάζεται ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, ἔχοντας

έμπιστοσύνη στό ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Ἀποκαλύπτει μπροστά στό Θεό κάθε πτυχή τῆς ζωῆς του. Αὐτό, ὅμως, τόν γαληνεύει, ἀφοῦ εἶναι γενικά παραδεκτό πώς τό ἄγχος καί ἡ ἀγωνία προέρχονται ἀπό τήν ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης πρός τούς ἄλλους ἀπό τήν ὑπαρξη μιᾶς σκοτεινῆς πτυχῆς τῆς ζωῆς μας, πού πολλές φορές κι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δέν τολμοῦμε νά ἐξετάσουμε. Ἡ προσευχή, ἔτσι, ὡς εἰλικρινῆς συνομιλία μέ τόν Θεό, ἐμπεδώνει καί στερεώνει τήν πίστη μας στήν πατρική του πρόνοια καί μᾶς ὀπλίζει μέ θάρρος καί αὐτοπεποίθηση γιά νά συνεχίσουμε τόν ἄγωνα τῆς ζωῆς.

Στήν Παλαιά Διαθήκη ὁ Ἀβραάμ, μετά τή συνομιλία του μέ τόν Θεό, πέφτει κατά πρόσωπο στή γῆ κατανοώντας τήν ἀναξιοτήτά του, ἀλλά καί πλήρης ἡρεμίας ὁμολογεῖ, ὅτι, καίτοι «γῆ καί σποδός», μίλησε μέ τόν Θεό. Ποιά ἀνησυχία θά μπορούσε πιά νά διαταράξει τήν εἰρήνη τῆς ψυχῆς του; Ἡ ποιά ἐξωτερική πρόκληση θά ἦταν ἱκανή νά δημιουργήσει στήν ψυχή του ἔχθρα πρός τούς ἄλλους;

Αὕτη ἡ ἡρεμία ἀπό τήν προσευχή φαίνεται καλύτερα στούς Χριστιανούς, ὅταν, χρησιμοποιώντας καί τήν παραδεδομένη ἀπό τόν Χριστό προσευχή, ἀποκαλοῦν τόν Θεό πατέρα. Ὅμως τό παιδί ἀπευθυνόμενο στόν πατέρα του νιώθει ἀπόλυτη σιγουριά καί ἀσφάλεια, ἔτσι κι ὁ προσευχόμενος. Νιώθοντας τόν Θεό ὡς πατέρα του, εἰρηνεύει, ἀναμένει τά πάντα ἀπό αὐτόν.

Δέν εἶναι μόνο ἡ ἐσωτερική προσωπική εἰρήνη τοῦ προσευχομένου τό ἀποτέλεσμα τῆς προσευχῆς. Αὕτη συμβάλλει καί στήν εἰρήνευση τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους. Ἡ προσευχή προφυλάσσει ἀπό ἁμαρτωλές σκέψεις καί ἐπιθυμίες, πού εἶναι συχνά αἰτίες διενέξεων μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, προάγει τόν ἠθικό καί θρησκευτικό βίο. Γι' αὐτό καί ὁ Χριστός παραγγέλλει: «Γρηγορεῖτε καί προσεύχεσθε ἵνα μή εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν» (Ματθ. 26,4). Ὅταν μιᾶς μέ τόν Θεό, ὅταν αἰσθάνεσαι τήν «ἄρρητο ἡδονή» ἀπό αὐτή τή σχέση, φαίνονται νά εἶναι πολύ μικρά τά ὀφέλη ἀπό μιά διένεξη μέ τούς ἄλλους, ἀπό ἓνα

πόλεμο ή μιά σύρραξη. Ἡ ἐμπειρία τῆς προσευχῆς, ἔτσι, ἐδραιώνει καί τήν ἐξωτερική εἰρήνη.

6) **Ἡ προσευχή εἶναι, ὕστερα, τό καταφύγιο ὅλων ὅσων θρίσκονται σέ θλίψεις ἢ κινδύνους.** Ὅταν οἱ συμφορές καί οἱ θλίψεις ὀρθώνονται μπροστά μας καί ὡς ἀπειλητικά κύματα ζητοῦν νά μᾶς καταποντίσουν, ἡ προσευχή παραμένει τό κύριο, ἴσως, καί τό μόνο καταφύγιό μας, τό μόνο πού εἰρηνεύει τήν ψυχή μας. Πληροφοροῦμαστε μυστικά ἀπ' αὐτήν ὅτι *«οὐκ ἄξια τά παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρός τήν μέλλουσαν δόξαν»* (Ρωμ. 8,18), πού ἔχει ἐτοιμαστεῖ γιά ὅσους ἐλπίζουν στόν Θεό καί ἐφαρμόζουν τό θέλημά του.

Ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ἀγωνιώντας ὡς ἄνθρωπος στή Γεθσημανῇ, *«ἐκτενέστερον προσηύχετο»* (Λουκ. 22,44). Κι ὅταν ἀπό τήν ἀγωνία *«ἐγένετο ὁ ἰδρώς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος»* (Λουκ. 22,44), ἦλθε ἡ εἰρηνοποιός ἀπάντηση τοῦ οὐρανοῦ: *«Ὡφθη αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν»* (Λουκ. 22,43).

Κι ὅταν ὁ Πέτρος ἐκρατεῖτο δέσμιος στή φυλακή ἀπό τόν Ἡρώδη, *«προσευχή ἦν ἐκτενής γενομένη ὑπό τῆς Ἐκκλησίας πρός τόν Θεόν ὑπέρ αὐτοῦ»* (Πρ.12,5). Στήν ταραχή καί τή θλίψη τῆς Ἐκκλησίας, ἡ μόνη ἐνέργεια πού θά ἔφερε τήν εἰρήνη στίς ψυχές τῶν πιστῶν ἦταν ἡ προσευχή, ἡ ὁποία καί εἰσακούστηκε κατὰ τόν γνωστό σ' ἐμᾶς τρόπο. Μά κι ὁ Παῦλος μέ τόν Σίλα στή φυλακή τῶν Φιλίππων, στήν ἐσωτέρα μάλιστα φυλακή, ἀσφαλισμένοι μέ τούς *«πόδας αὐτῶν εἰς τό ξύλον»*, *«προσευχόμενοι ὕμνουν τόν Θεόν»* (Πρ. 16,25). Ἐφεραν ἔτσι τήν εἰρήνη στίς ψυχές τους.

Ἀλλά καί στήν ἀτομική του προσευχή ὁ Παῦλος ἀναφέρεται στή θλίψη του καί στίς δυσκολίες πού ἀντιμετώπιζε ἀπό τήν ἀσθένειά του: *«Ὑπέρ τούτου (τοῦ σκόλοπος τῆς σαρκός) τρίς τόν Κύριον παρεκάλεσα»* (Β' Κορ. 12,8), μᾶς ἀποκαλύπτει. Κι ὅταν ἦρθε ἡ ἀπάντηση τοῦ οὐρανοῦ, ἔστω καί ἀρνητική, γεμίζει μέ γαλήνη, μέ ψυχική ἡρεμία, λέγοντας: *«Ἦδιστα οὖν καυ-*

χήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμέ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ» (Β' Κορ. 12,9).

Εἶναι χαρακτηριστικό, πῶς, ὅταν ὁ Χριστός κατὰ τή διάρ-
κεια τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου μίλησε στούς μαθητές του γιά τό
ἐπερχόμενο πάθος του κι ὅταν, γι' αὐτό τό λόγο, «*ἡ λύπη πε-
πλήρωκεν αὐτῶν τήν καρδίαν*» (Ἰωάν. 16,6), τότε τούς μίλησε
γιά τήν εἰρήνην του. «*Εἰρήνην ἀφήμι ὑμῖν. Εἰρήνην τήν ἐμὴν
δίδωμι ὑμῖν. Οὐχ ὡς ὁ κόσμος δίδωσιν ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν*» (Ἰωάν.
14,27). Ἡ εἰρήνη του, μέ τό τριπλό περιεχόμενό της (εἰρήνη καί
καταλλαγή μέ τόν Θεόν, εἰρήνη μέ τήν συνείδηση καί εἰρήνη
πρός τούς ἄλλους), εἶναι τό ἀντίδοτο στίς θλίψεις. Κι αὐτή τήν
εἰρήνην φέρει ἡ προσευχή.

γ) **Ἡ προσευχή ἐξάλλου ὁδηγεῖ καί στή μετάνοια, πού λυ-
τρώνει ἀπό τήν ἐνοχή καί εἰρηνεύει τόν ἄνθρωπο.** Ὁ προφήτης
Ἡσαΐας σημειώνει: «*Δεῦτε καί διαλεχθῶμεν, λέγει Κύριος.
Καί ἐάν ὧσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν, ὡς χιόνα λευ-
κανῶ, ἐάν δέ ὧσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶ*» (Ἡσ. 1,18).
Ἡ προσευχή ὁδηγεῖ στή συναίσθηση τῆς ἁμαρτωλότητάς μας
καί στήν ἐκζήτηση τοῦ θείου ἐλέους. Χαρακτηριστικό παρά-
δειγμα καί ἡ Σαμαρείτιδα. Κατά τή διάρκεια τῆς συνομιλίας
της μέ τόν Χριστό «*ὑπέστη τήν καλήν ἀλλοίωσιν*». Στήν ἀρχή
δέν ἐμπιστεύεται τόν Χριστό. Μέ τήν ἐξέλιξη τῆς συνομιλίας,
ὅμως, πείθεται. Ἀναγνωρίζει τήν ἁμαρτωλότητά της καί λυ-
τρωμένη ἀπό τήν ἐνοχή, συμφιλιωμένη μέ τόν Θεό, ἀλλά καί τή
συνείδησή της, τρέχει πρὸς τούς συμπολίτες της καί φέρνει τό
λυτρωτικό μήνυμα.

δ) **Ἡ προσευχή, τέλος, ἔχει καί ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικό:
Δημιουργεῖ στόν πιστό τήν πεποίθηση, ὅτι ὅσα ζητᾶ «ἐν πί-
στει» θά τά πάρει.** Ὁ ἴδιος ὁ Χριστός εἶχε ὑποσχεθεῖ: «*Αἰτεῖτε
καί δοθήσεται ὑμῖν... πᾶς γάρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει*» (Ματθ. 7, 7-
8) (Ζητεῖτε καί θά σᾶς δοθεῖ.. γιατί ὅποιος ζητᾶ παίρνει). Κι
ἄλλοῦ ὁ Χριστός τόνισε τήν προϋπόθεση τῆς πίστεως: «*Ὅσα ἄν
αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ πιστεύοντες λήψετε*» (Ματθ.

21,22). Κατά τόν ἅγιο Ἰάκωβο τόν Ἀδελφόθεο, ὁ προσευχόμενος πρέπει νά αἰτεῖ *«ἐν πίστει, μηδέν διακρινόμενος»* (Ἰακ. 1,6), χωρίς δηλ. νά ἀμφιβάλλει, ὅτι θά πάρει ἐκεῖνο πού ζητᾶ. Ἡ πεποίθηση αὐτή ἀποβαίνει, πράγματι, ἰσχυρή δύναμη καί ἡ ἐλπίδα πού πηγάζει ἀπ' αὐτή γαληνεύει καί εἰρηνεύει τίς ψυχές. Ὁ ἄνθρωπος ζητᾶ ἀπό τό Θεό κάτι πού τό ἔχει ἀπόλυτη ἀνάγκη, κάτι πού δέν μπορεῖ μόνος του νά τό ἐξασφαλίσει καί ἡ ἔλλειψή του τοῦ δημιουργεῖ ἄγχος καί ἀνασφάλεια. Νιώθοντας ὅτι εἶναι σίγουρη ἡ ἐξασφάλισή του ἀπό τόν Θεό, δέν μπορεῖ παρά νά νιώθει ἐσωτερική εἰρήνη καί γαλήνη.

Ἀναφέραμε ἤδη πώς ἡ προσευχή προφυλάσσει ἀπό ἁμαρτωλές σκέψεις καί ἐπιθυμίες καί μέ τόν τρόπο αὐτό συμβάλλει στήν εἰρήνευση μέ τούς ἄλλους. Ἀποκαλώντας τόν Θεό πατέρα στήν προσευχή, ἀναγνωρίζουμε ὅλους τούς ἄλλους ὡς ἀδελφούς κι ὁδηγούμαστε στήν καταλλαγή μαζί τους. Ἐξάλλου στήν Κυριακή προσευχή ζητοῦμε συγχώρεση ἀπό τόν Θεό, ἀφοῦ κι ἐμεῖς συγχωροῦμε τούς ἄλλους. Συγχώρεση τῶν ἄλλων σημαίνει καί ἐξωτερική εἰρήνη μαζί τους.

Κύριο αἶτημα στήν προσευχή κάθε Χριστιανοῦ εἶναι ἡ ἐπικράτηση τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Εἶναι καί ἡ προτροπή τοῦ Χριστοῦ: *«Ζητεῖτε πρῶτον τήν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καί τήν δικαιοσύνην αὐτοῦ...»* (Ματθ. 6,33). Ἐκεῖνος πού ζητᾶ τήν δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ δέν θά ἐπιζητήσει νά ἐπιβάλει τήν ἀδικία. Κι ἐκεῖνος πού ἱεραρχεῖ προτεραιότητες καί ἀξίες στή ζωή του, μέ κορυφαίες ἀξίες τή βασιλεία τοῦ Θεοῦ καί τήν δικαιοσύνη του, θά ἀπορρίψει τόν πόλεμο, ἔστω κι ἂν ὁ ἴδιος ἀδικεῖται.

Συμπερασματικά θά ἔλεγα, ὅτι ἡ εἰρήνη εἶναι προϋπόθεση τῆς προσευχῆς στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί ταυτόχρονα περιεχόμενό της. Ἀπό τήν ἄλλη ἡ προσευχή συμβάλλει στήν ἐσωτερική εἰρήνευση τοῦ προσευχομένου, ἀλλά καί στήν ἐδραίωση τῆς εἰρήνης μεταξύ τῶν ἀνθρώπων.